

Moraliteit van hulp bij zelfdoding

Naam: Stijn van der Heijden

Studentnummer: 3544508

Docent: Dr. I. Bolt, subfaculteit wijsbegeerte

Cursuscode: Bachelor scriptie wijsbegeerte

Niveau: 3

Aantal woorden: 6.650

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding.....	3
1.1	Drie zienswijzen op hulp bij zelfdoding.....	3
1.2	Opzet scriptie.....	5
2	Achtergrond artikel 294.....	5
2.1	Totstandkoming.....	5
2.2	Uitvoering.....	7
2.3	Samenvatting.....	8
3	Is zelfdoding immoreel?.....	8
3.1	Deontologisch argument.....	9
3.2	Utilistisch argument.....	11
3.3	Samenvatting.....	12
4	Moraliteit van hulp bij zelfdoding.....	13
4.1	Zelfdoding op verzoek.....	13
4.2	Samenvatting.....	14
5	Moet hulp bij zelfdoding verboden blijven?.....	15
5.1	Legitiem ingrijpen door de overheid.....	15
5.2	Samenvatting.....	16
6	Conclusie.....	16
6.1	Afweging tussen initiatieven.....	17

MORALITEIT VAN HULP BIJ ZELFDODING

Onder welke voorwaarden is hulp bij zelfdoding moreel verantwoord?

1 Inleiding

In 2010 zond Netwerk een documentaire uit over de doodswens van de 99-jarige Moek en de hulp die zij daarbij ontving van haar zoon Albert Heringa¹. Met een leeftijd van 99 jaar en een progressieve fysieke achteruitgang was Moek klaar met het leven. Om te voorkomen dat zij nog jaren met veel ongemakken moest blijven leven, terwijl zij haar sociale cirkel steeds kleiner zag worden, besloot zij een zelf geregisseerde dood te willen. Aangezien Moek zelf niet in staat was om de benodigde medicatie te verzamelen die zij nodig had om haar leven te beëindigen, vroeg zij haar zoon Albert om hulp. Albert verzorgde dan ook een deel van de medicatie en op een vooraf afgesproken tijdstip werd er afscheid genomen van familie en naasten. Daarna nam Moek de dodelijke dosis medicatie zelf tot zich en sliep zij rustig in om vervolgens nooit meer wakker te worden, zoals zij zelf graag had gewild.

Echter, het overlijden van Moek is niet het einde van dit levensverhaal. Momenteel loopt een onderzoek bij het Openbaar Ministerie of haar zoon Albert vervolgd moet worden voor zijn handelingen. Het is namelijk volgens de Nederlandse wet verboden om hulp te verlenen bij zelfdoding. Nu is bovengenoemde zaak zeker niet de enige waarbij discussie is ontstaan over het verbod op hulp bij zelfdoding. De publieke opinie lijkt er steeds sterker van overtuigd dat er meer ruimte moet komen om levensbeëindigende middelen eenvoudiger ter beschikking te stellen². Daarom is het goed om te analyseren onder welke voorwaarden hulp bij zelfdoding moreel verantwoord is en in hoeverre daarmee het verbod op hulp bij zelfdoding kan komen te vervallen.

1.1 Drie zienswijzen op hulp bij zelfdoding

Momenteel lopen in Nederland verschillende initiatieven die betrekking hebben op het oprekken of wijzigen van de regelgeving rondom hulp bij zelfdoding. Op basis van de analyse over de morele voorwaarden rondom deze hulp kan de afweging worden gemaakt welke van de huidige initiatieven het beste aansluit op de voorwaarden die moreel verantwoord zijn. De volgende drie initiatieven zullen in de conclusie worden geëvalueerd:

[A] De levenseindekliniek is een initiatief van de NVVE. Deze kliniek is bedoeld voor mensen die

¹ Zie ook: <http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1119949>

² Opinie-onderzoek 1 Vandaag (3 augustus 2013), Bron: http://opiniepanel.eenvandaag.nl/uitslagen/46605/meerderheid_voor_euthanasie_bij_levensmoe

voldoen aan de zorgvuldigheidseisen van de euthanasiewet, maar wiens verzoek tot hulp bij zelfdoding niet bij hun eigen arts is gehonoreerd. Binnen de levenseindekliniek zijn artsen werkzaam die gespecialiseerd zijn in euthanasie en hulp bij zelfdoding. Door deze specialisatie hebben de artsen meer kennis over de wettelijke grenzen en uitzonderingen, zodat zij mogelijk toch hetzelfde verzoek om hulp bij zelfdoding kunnen honoreren. Hierbij is het wel van belang dat de artsen zich dienen te houden aan de huidige zorgvuldigheidseisen. Deze eisen houden in dat de arts er van overtuigd moet zijn dat:

- Er sprake is van een vrijwillig en weloverwogen verzoek van de patiënt.
- Er sprake moet zijn van uitzichtloos en ondraaglijk lijden.
- De patiënt is voorgelicht over diens situatie en vooruitzichten.
- De patiënt tot de overtuiging is gekomen dat er voor de situatie geen redelijke andere oplossing is.
- Er ten minste één andere, onafhankelijke arts is geraadpleegd, die de patiënt heeft gezien en schriftelijk een oordeel heeft gegeven over de bovengenoemde zorgvuldigheidseisen.
- De levensbeëindiging of hulp bij zelfdoding medisch zorgvuldig is uitgevoerd.

[B] Het burgerinitiatief 'Uit vrije wil' heeft een wetsvoorstel geschreven met als doelstelling om een extra uitzonderingsregel toe te voegen aan het verbod op hulp bij zelfdoding, naast de euthanasiewet. De initiatiefgroep is van mening dat de stervenshulp niet alleen voorbehouden hoeft te zijn aan artsen, maar dat hier ook bijvoorbeeld stervenshulpverleners voor aangesteld kunnen worden. Daarnaast is het van belang dat iemand een vrijwillig, weloverwogen en duurzaam verzoek tot stervenshulp indient. Hierdoor hoeft er niet langer sprake te zijn van ondraaglijk lijden, zoals binnen de huidige euthanasiewet. Wel voegt dit burgerinitiatief de voorwaarde toe dat deze uitzonderingsregel uitsluitend opgaat voor Nederlanders van minsten 70 jaar. Hierdoor wordt geborgd dat de dodelijke middelen enkel beschikbaar worden gesteld aan ouderen die het leven moe zijn. Waar de betreffende grens van 70 jaar vandaan komt wordt verder niet toegelicht in de Memorie van Toelichting van het wetsvoorstel.

[C] Met een volledige zelfbeschikking zouden mensen volgens eigen regie en zeggenschap hun eigen levenseinde kunnen bepalen, aldus Ton Vink³. Ondanks dat Vink hierbij niet expliciet aangeeft dat het verbod op hulp bij zelfdoding moet komen te vervallen, lijkt hij dit wel te impliceren. Zo stelt hij ter discussie of inmenging van de overheid wel gerechtvaardigd is, aangezien het besluit tot

³ Vink, T. in *Zelfeuthanasie*; "Dergelijke zelfbeschikking betekent in dit kader: 'Het zelf verkrijgen en/of behouden van regie én zeggenschap bij het op zorgvuldige wijze voorbereiden, besluiten en bewerken van het eigen levenseinde.'" (p. 179)

zelfdoding juist een keus is die iemand volledig zelf moet kunnen maken. Indien iemand vervolgens besluit om over te gaan op zelfdoding, dient diegene daar zelf, al dan niet ondersteund door een stervenshulp consulent, toe te kunnen beslissen, te handelen en indien gewenst hulp van anderen in te roepen.

1.2 Opzet scriptie

Binnen deze scriptie staat het tweede lid van artikel 294 uit het Wetboek van Strafrecht (Sr) centraal, welke luidt:

"Hij die opzettelijk een ander bij zelfdoding behulpzaam is of hem middelen daartoe verschaft, wordt, indien de zelfdoding volgt, gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren of geldboete van de vierde categorie. artikel 293, tweede lid, is van overeenkomstige toepassing"

In deze scriptie wordt onderzocht of het verbod op hulp bij zelfdoding nog wel gerechtvaardigd is en of er voorwaarden te benoemen zijn waaronder hulp bij zelfdoding moreel verantwoord is. Om hier duidelijkheid in te krijgen, wordt eerst geanalyseerd welke overwegingen een rol speelde bij de inwerkingtreding van het wetsartikel. Ook wordt geanalyseerd of die argumentatie in de huidige maatschappij nog net zo sterk standhoudt.

Vervolgens zal worden geanalyseerd onder welke voorwaarden zelfdoding moreel aanvaardbaar is en of deze voorwaarden tevens één-op-één opgaan bij hulp op zelfdoding. Afhankelijk van deze uitkomst kan vervolgens worden bepaald of het verbod op hulp bij zelfdoding gerechtvaardigd is. Tenslotte wordt gekeken welke van de drie eerder genoemde initiatieven het beste aansluit op de gevonden argumenten tot moreel verantwoorde hulp bij zelfdoding.

2 Achtergrond artikel 294

Om meer inzicht te krijgen of, en zo ja, in welke mate het verbod op hulp bij zelfdoding behouden dient te blijven, kan er worden bepaald op basis van welke overwegingen artikel 294 in toegevoegd aan het Wetboek van Strafrecht. Vervolgens wordt geanalyseerd op welke wijze dit artikel tot uitvoering wordt gebracht binnen rechtszaken in Nederland. De overwegingen die in dit hoofdstuk aan de orde worden gesteld, vormen de basis voor verdere analyse en argumentatie over het al dan niet behouden van het verbod op hulp bij zelfdoding.

2.1 Totstandkoming

Op het moment dat het huidige Wetboek van Strafrecht in 1881 van kracht werd, werd ook artikel 294 toegevoegd aan de lijst van strafbepalingen. Ondanks dat het artikel op dat moment als nieuw

misdrijf een intrede maakt in het Nederlandse strafrecht, is de Memorie van Toelichting (MvT) bij dit artikel redelijk summier⁴. Helaas is de MvT van dit wetsartikel niet door de rijksoverheid digitaal toegankelijk gemaakt zoals dit tegenwoordig gebruikelijk is. Om toch inzicht te krijgen in de discussie en motivatie achter artikel 294, kan er worden teruggevallen op het proefschrift van rechtsgeleerde Samuel J. Hirsch, die in 1882 promoveerde op dit onderwerp.

Het meest opmerkelijke aan het verbod op hulp bij zelfdoding is dat de hoofddaad, zelfdoding, nooit bestraft wordt, terwijl hulp aan deze hoofddaad wel strafbaar is. Dit verschil is dan ook punt van discussie geweest op het moment dat artikel 294 zijn intrede deed in het Wetboek van Strafrecht. Binnen de discussie moest antwoord worden gegeven op het vraagstuk op welke wijze hulp bij een handeling als strafbaar aangemerkt kon worden, wanneer *'in de hoofddaad, werkelijk geen enkel element van strafwaardigheid aanwezig is'*⁵. Op het moment dat zelfdoding dus geen strafwaardige elementen zou bevatten, kan hulp bij zelfdoding ook niet langer op basis van eerdergenoemd argument strafbaar blijven. Hiermee verplaatste de discussie van legalisatie van hulp bij zelfdoding naar de vraag of zelfdoding strafwaardige elementen bevat.

Binnen de discussie over de strafwaardigheid van zelfdoding, wordt er sterk onderscheid gemaakt tussen het feit dat iets strafbaar of strafwaardig is en men dient het te bestraffen, ofwel dat iets alleen strafwaardig is en dat verdere bestraffing niet plaatsvindt⁶. Dit onderscheid zorgt voor drie verschillende opvattingen die Hirsch benoemt over dit onderwerp.

I^e De Zelfmoord is geen strafwaardig feit.

IIe De Zelfmoord is strafwaardig en moet ook gestraft worden.

*IIIe De Zelfmoord is wel is waar een strafwaardig feit, dat echter uit >criminal-politische gronden niet gestraft behoort te worden."*⁷

Hirsch verdedigt binnen de discussie het derde standpunt, met als uitgangspunt dat zelfdoding wel *strafwaardig* is, maar niet *strafbaar* is, aangezien vervolging stopt bij de dood. Dit verklaart tevens direct waarom het tweede standpunt wordt verworpen, iets wat toentertijd nog niet geheel vanzelfsprekend was⁸. Binnen de overweging of zelfmoord een strafwaardige handeling is (I^e

⁴ Hirsch, S. in *Hulp En Aanzetting Tot Zelfmoord*; "De Memorie van Toelichting is, tot onze overgrote verwonder, met hare toelichting, ten opzichte van dit artikel, al zeer schaarsch geweest, iets dat men niet zou verwachten waar een voorheen nooit strafbaar gesteld feit, als nieuw misdrijf komt opdagen." (p. 3)

⁵ Hirsch, S. in *Hulp En Aanzetting Tot Zelfmoord*; "Wanneer toch in de *hoofddaad* werkelijk geen enkel element van strafbaarheid aanwezig is" (p. 7)

⁶ Tegenwoordig spreekt men eerder van immorele handelingen die het ingrijpen van de overheid legitimeren.

⁷ Hirsch, S. in *Hulp En Aanzetting Tot Zelfmoord*; (p. 39)

⁸ Hirsch, S. in *Hulp En Aanzetting Tot Zelfmoord*; "De ezelsbegravenis kwam nu in zwang, >sepultura asinina of anina' genoemd. Het lijk werd dan, na door een gat daarvoor in den muur gemaakt, naar buiten

argument), stelt Hirsch dat zelfmoord zich niet beperkt tot het private domein. Volgens aanhangers van dit le argument krengt een persoon uitsluitend zichzelf in diens eigen rechten. Hirsch stelt juist dat zelfmoord tot een moreel verval leidt en dat hierdoor de kans bestaat dat de maatschappij hierdoor de waarde van het leven te lichtzinnig op gaat pakken en zo *“de grondslagen der burgerlijke en maatschappelijke orde ondermijnen”*⁹.

Op basis van de strafwaardigheid van zelfmoord is opname van het verbod op hulp bij zelfdoding in het wetboek van strafrecht ook beter verdedigbaar. Aangezien zelfdoding kan leiden tot een moreel verval van de maatschappij kan het bieden van hulp ook worden verboden om dit verval te voorkomen. Iemand die hulp biedt bij een strafwaardig feit, is namelijk in de overtuiging dat men met diens hulp de bewuste handeling ook daadwerkelijk kan (en waarschijnlijk zal) voltrekken¹⁰. Wel benoemt Hirsch enkele casussen, waarbij de hulp tot zelfdoding met de beste bedoelingen voor het slachtoffer zijn uitgevoerd. Bij deze casussen kan een aangepaste straf worden aangehouden omdat de kans dat de dader in dergelijke gevallen in herhaling zal vallen vaak nihil is. Hiermee stelt Hirsch dat de hulp bij zelfdoding niet verminderd strafbaar, maar bepalen de omstandigheden de uiteindelijke omvang van de straf.

2.2 Uitvoering

Aangezien volgens Hirsch het verbod op hulp bij zelfdoding het beste te verdedigen is vanuit de bescherming van de samenleving tegen moreelverval, kan nu worden gekeken op welke wijze artikel 294 zijn uitwerking heeft gekregen in het Nederlandse strafrecht. Ook kan worden gekeken of de afgepaste strafmaat die door Hirsch genoemd is, daadwerkelijk gestalte heeft gekregen.

Allereerst is het van belang dat wordt opgemerkt dat het wetsartikel nog veel ruimte heeft gelaten voor de interpretatie van het begrip ‘behulpzaam zijn bij zelfdoding’. Hier is pas een duidelijke toelichting op gegeven nadat er in 2003 Kamervragen over zijn gesteld. De reactie van de minister van justitie luidde hierbij als volgt: “Uit jurisprudentie van de Hoge Raad (zie december 1995, NJ 1996, 322) kan worden opgemaakt dat onder het begrip behulpzaamheid bij zelfdoding in de zin van artikel 294 van het Wetboek van Strafrecht niet kan worden verstaan het verschaffen van algemene informatie, het voeren van gesprekken en het geven van morele steun. Dergelijk handelen is derhalve volgens deze uitleg van de Hoge Raad in het algemeen niet strafbaar. Wel strafbaar is in

te zijn getrokken of geworpen, tusschen twee ezels naar de plaats gebracht, waar het begraven zou worden” (p. 24)

⁹ Hirsch, S. in *Hulp En Aanzetting Tot Zelfmoord*; De zelfmoordenaar krenkt bovendien het zedelijkheidsgevoel zijner medeburgers. Hij werkt de lichtzinnigheid in de hand. Zijn daad behoort tot de zulke, welke de grondslagen der burgerlijke en maatschappelijke orde ondermijnen.” (p. 58)

¹⁰ Hirsch, S. in *Hulp En Aanzetting Tot Zelfmoord*; “Hij, die een ander behulpzaam is, verkeert ook in de overtuiging, dat door zijn bemiddeling de daad zal plaats hebben.” (p. 70)

beginsel degene die in het concrete geval middelen verschaft of toedient en duidelijke, op navolging en uitvoering gerichte instructies geeft aan degene die tot zelfdoding heeft besloten”¹¹.

De tweedeling in het behulpzaam zijn zit hem hierbij voornamelijk in de vrijblijvendheid waarmee advies en hulp worden verstrekt. Het onderscheid zit in de overweging of de persoon die zelfmoord pleegt ook zelfstandig de keus kan maken om over te gaan tot zelfdoding en de mate waarin diegene zelf in staat was om in diens eigen einde te voorzien zonder hulp van anderen. Deze scheiding is dan ook bepalend geweest voor de uitkomsten van enkele strafzaken waarbij professionele hulpverleners al dan niet vrij werden gesproken. Deze hulpverleners hadden hun handelen namelijk beperkt tot het vrijblijvend aanbieden van advies en morele steun¹². Of er werden hulpverleners bestraft, wanneer bleek dat zij daadwerkelijk de levensbeëindigende medicatie hadden aangeleverd¹³. Ondanks dat het aanleveren van de medicatie volgens de hulpverlener in het belang van de cliënt was, mocht dit geen vrijwaring bieden van vervolging. Daarbij werd in de strafmaat, zoals Hirsch reeds opperde, rekening gehouden met het feit dat de kans op herhaling groter is bij een professioneel hulpverlener, dan bij een naaste die hulp biedt.

Dit verklaart dan ook direct de gevoelige kwestie in de zaak Herringa, welke reeds is genoemd in de inleiding van deze scriptie. In dit geval was het de zoon, die op verzoek van zijn eigen moeder, hulp gaf in de vorm van medicatie. Zonder deze medicatie was Moeke waarschijnlijk niet in staat geweest om zichzelf, op dezelfde vreedzame wijze, van het leven te benemen.

2.3 Samenvatting

De belangrijkste motivatie om hulp bij zelfdoding te verbieden in 1881, was dat zelfdoding zelf kan leiden tot moreel verval van de maatschappij en dat hulp bij zelfdoding zodoende ook voorkomen moet worden. Indien kan worden aangetoond dat zelfdoding niet moreel verwerpelijk is, zou ook de hulp bij zelfdoding opnieuw geëvalueerd kunnen worden. Verder blijkt uit de praktijkvoorbeelden dat het erg van belang is wat voor soort hulp wordt geboden bij de zelfdoding en de vrijblijvendheid waarmee dit gebeurt.

3 Is zelfdoding immoreel?

Om verdere invulling te kunnen geven aan de vraag of het verbod op hulp bij zelfdoding nog te verdedigen is, zal eerst bepaald moeten worden of de argumenten die de immoraliteit van

¹¹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2002-2003, Aanhangsel Handeling nr. 1067, 1143, 1543 en 1544

¹² Hoge Raad Muns (2005)

¹³ Hoge Raad Hilarius (2008)

zelfdoding onderbouwde bij de invoering van het wetsartikel in 1881, ook in huidige tijd nog gelden. De meest invloedrijke standpunten worden gesteld op deontologische en utilistische gronden. Hierbij wordt het deontologisch argument verdedigd door Immanuel Kant, wiens sterke aversie ten opzichte van zelfmoord¹⁴ een brede argumentatie naar voren brengt waarom dergelijke handelingen verwerpelijk zijn. Het utilistische argument wordt het sterkst verdedigd door John Stuart Mill. Hij stelt dat men immoreel handelt bij zelfdoding, doordat de zelfdoding afbreuk kan doen aan maatschappelijke afspraken.

3.1 Deontologisch argument

Kant stelt dat een mens altijd de plicht heeft om zijn leven te behouden ten overstaande van zichzelf als persoon¹⁵. Dit standpunt onderbouwt hij op basis van twee argumenten die beiden gebaseerd zijn op het principe van universalisering. Deze universalisering is in overeenstemming met de Categorische Imperatief, die volgens Kant de grondslag vormt voor al het moreel handelen. Echter, het is de vraag of beide argumenten enkel op één manier uitgelegd kunnen worden met betrekking tot het principe van universalisering. Op het moment dat blijkt dat de twee argumenten op basis van universalisering weerlegd of anders geïnterpreteerd kunnen worden, dan kan hier uit opgemaakt worden dat zelfdoding mogelijk minder immoreel is dan men aanvankelijk dacht.

Kant voert de volgende twee argumenten aan om te bewijzen dat zelfdoding tegennatuurlijk is:

1. Als rationeel denkend mens kun je op basis van zelfliefde, jezelf niet moedwillig schade toe kunt brengen, laat staan afstand kunt doen van jouw eigen leven¹⁶.
2. Zelfmoord ontdoet een persoon volledig van enige menswaardigheid, terwijl juist deze menswaardigheid door de mensheid zelf moet worden behouden en beschermd¹⁷.

Het eerste argument van Kant is gebaseerd op het feit dat we van nature beschikken over zelfliefde om zo het voortzetten van het leven te stimuleren¹⁸. Dit argument is in overeenstemming met universalisatie door te stellen dat het iedereen van nature is gegeven om het leven voort te zetten en

¹⁴ Kant, I. in *The Metaphysics of Morals*: “Willfully killing oneself can be called **murdering oneself** (*homocidium dolosum*) only if it can be proved that it is in general a crime committed either against one’s own person or also, through one’s killing oneself, against another” (p. 176)

¹⁵ Kant, I. in *The Metaphysics of Morals*: “a human being is still bound to preserve his life simply by virtue of his quality as a person” (p. 177)

¹⁶ Kant, I. in *The Metaphysics of Morals*: “It seems absurd to say that a human being could wrong himself.” (p. 177)

¹⁷ Kant, I. in *The Metaphysics of Morals*: “disposing of oneself as a mere means to some discretionary end is debasing humanity in one’s person (*homo noumenon*), to which man (*homo phaenomenon*) was nevertheless entrusted for preservation.” (p. 177)

¹⁸ Brassington, I. in *Killing People*: “Kant reasons, nature places in us a feeling of self-love to stimulate the furtherance of life” p 571

dat deze drang dan ook als natuurwet kan worden beschouwd. Op het moment dat iemand uit zelfliefde de voortzetting van het leven wil beëindigen, is dat niet in overeenstemming met de natuurwet welke het voortzetten van het leven juist stimuleert. Aangezien een (natuur)wet zichzelf niet dient tegen te spreken, kan er opgemerkt te worden dat zelfmoord vanuit deze argumentatie als immoreel beschouwd kan worden¹⁹. Tegen dit standpunt van Kant is door Iain Brassington opgemerkt dat zelfliefde niet alleen bestaat uit de drang het leven voort te zetten, maar ook uit de drang om gevaar en pijn te vermijden²⁰. Dit houdt in dat men ook in overeenstemming met de natuur handelt, wanneer pijn vermeden kan worden. Hierdoor kan zelfdoding als moreel aanvaardbaar worden beschouwd, indien hiermee pijn vermeden wordt²¹.

Het tweede argument richt zich op de afbreuk van menswaardigheid door zelfdoding. De universalisering van dit argument wordt als volgt beredeneerd: Iemand die zelfmoord pleegt, beschouwt zichzelf slechts als middel om diens eigen leven te handhaven. Het beschouwen van mensen als een middel is in strijd met de morele wet. Die wet dicteert namelijk dat geen enkel doel rechtvaardigt dat een mens als middel wordt gezien. In plaats daarvan dient een mens te worden beschouwd als persoon op zich (*personhood*). Door mensen als middel te zien, wordt de rol als morele actor ontkend. Aangezien de maxime 'ontkennen dat een mens een moreel actor' niet als universele wet aangenomen kan worden, dient de maxime daarmee als immoreel te worden beschouwd²². In verweer tegen dit argument kan worden opgemerkt dat het juist de morele wet is die een mens onafscheidelijk maakt van diens individuele waardigheid. Door mensen niet de beschikking te geven over het autonoom maken van keuzes, wordt tevens afbreuk gedaan aan de rol als zelfstandig actor. Doordat het ontkennen van individuele morele actoren niet als universele wet kan worden aangehouden, kan het ontkennen van deze vrijheid tot zelfbeschikking dan ook als immoreel worden beschouwd. Daarnaast is het de vraag in welke mate de intentie tot zelfdoding afbreuk doet aan menselijke waardigheid, wanneer een persoon al volledig is ontdaan van iedere andere eigenschap die Kant zelf aanmerkt als menswaardig. Wat gebeurt er op het moment dat iemand zoveel capaciteiten heeft moeten inleveren dat men fysiek of psychisch niet meer in staat is

¹⁹ Brassington, I. in *Killing People*: "Because a law – be it of nature or any other type – cannot contradict itself, we must suppose that the promotion of death through self-love violates the law of nature and is therefore correctly called 'wrong'." (p. 571)

²⁰ Brassington, I. in *Killing people*: "We may be able to distinguish between 'amour propre'- which in this case I shall treat as a self-love based on presently occurrent desires to escape evil- and 'amour de soi'- which I shall treat as self-love based on genuine interests that promotes continued life." (p. 572)

²¹ Hierbij is alleen bedoeld dat men op basis van pijn een doodswens als natuurlijk kan beargumenteren. Verder stelt dit niet of dit ook bij iedere vorm van (tijdelijke) pijn te verantwoorden is.

²² Brassington I. in *Killing People*: "in treating people as mere means I am denying their personhood. But a maxim like 'deny personhood' cannot be universalized without amounting to a denial of my own personhood- that is, my very capacity to form a maxim in the first place. So to treat people as mere means violates the moral law- and this naturally extends to treating myself as a thing." (p. 572)

om autonoom te handelen en volledig afhankelijk is van anderen? Zelfdoding verbetert niet de waardigheid van een mens, maar het kan wel voorkomen dat iemand in een steeds meer mensenwaardige situatie belandt..

Op basis van deze twee argumenten kan gesteld worden dat zelfdoding niet dermate tegennatuurlijk is zoals Kant dit stelt. Indien men juist uit zelfliefde, pijn wil vermijden of wil voorkomen dat men in een verdere mensenonterende situatie belandt, kan er toch gesteld worden dat zelfdoding net zo natuurlijk en menswaardig is als de algemeen geldende wens om in leven te blijven.

3.2 Utilistisch argument

Binnen het utilistisch argument stelt Mill dat zelfmoord zich niet altijd beperkt tot het individu. Het reikt mogelijk ook tot het publieke domein, waarmee het ingrijpen door de staat kan worden verantwoordt²³. Met betrekking tot deze maatschappelijke verantwoording is het de vraag of zelfdoding nog steeds immoreel is, wanneer iemand zonder maatschappelijke verplichtingen zichzelf van het leven beneemt.

Neem bijvoorbeeld een casus van een oude vrouw, die het leven moe is. Zij wordt geteisterd door ouderdomskwalen en zij heeft de zekerheid dat deze kwalen door de jaren heen zullen toenemen. Haar kinderen zijn reeds volwassen en onafhankelijk van haar. Daarnaast heeft zij verder geen andere financiële verplichtingen of schulden meer. In een dergelijke situatie zou deze vrouw als maatschappelijk neutraal kunnen worden beschouwd. Op basis van het eerder genoemde argument zijn de sociale verplichtingen in dit geval niet langer van toepassing en zou zelfdoding op basis van utilistische gronden niet als immoreel bestempeld kunnen worden. Maar wat als dezelfde vrouw nu zeer maatschappelijk betrokken is door een baan heeft of een andere positieve bijdrage aan de samenleving? Mag het haar dan wel kwalijk genomen worden wanneer zij zelfmoord pleegt? De maatschappij is in dit geval benadeeld door de zelfmoord en kan op basis daarvan gesteld worden dat zelfdoding op maatschappelijke grond eerder moreel verwerpelijk is dan wanneer iemand maatschappelijk neutraal is. Toch is het lastig om te verdedigen dat iemand die een sociale bijdrage levert aan de samenleving een minder morele handeling uitvoert dan iemand die maatschappelijk neutraal is, aangezien dit maatschappelijke onverschilligheid zou promoten in plaats van maatschappelijke betrokkenheid. Het enige wat in deze situatie ophoudt te bestaan is de positieve bijdrage die iemand levert²⁴, waarover de maatschappij geen recht kan toe-eigenen en het minder moreel mag beschouwen. Een derde situatie is dat de vrouw mogelijk wel verplichtingen heeft aan

²³ Mill, J. in *On Liberty*: "As soon as any part of a person's conduct affects prejudicially the interests of other, society has jurisdiction over it" (p. 63)

²⁴ Hume, D. in *On Suicide*: "A man, hoe retiers from life, dos no harm to society. He only ceases to do good; which if it be an injury, is of the lowest kind." (p. 6)

de maatschappij, maar dat zij deze door beperkingen niet kan nakomen. Door haar beperkingen heeft ze een zorgbehoefte en is zij volledig afhankelijk van anderen. Doordat de vrouw zichzelf niet als last wil zien voor de samenleving of dermate labiel is dat zij een gevaar vormt voor haar eigen omgeving, is zij van mening dat de maatschappij en zijzelf beter af zijn wanneer haar leven wordt beëindigd. Kan in dergelijke situaties ook gesteld worden dat iemand immoreel heeft gehandeld omdat diegene het belang van de samenleving heeft laten meewegen in de besluitvorming haar eigen leven te beëindigen?

Als laatste voorbeeldsituatie in de verantwoording die men kan hebben ten overstaande aan naasten, wederom een vrouw geïntroduceerd, die financieel onafhankelijk is, maar twee jonge kinderen heeft. In dit geval heeft zij zichzelf verplicht om deze kinderen groot te brengen²⁵. Daarmee is het volgens Mill verdedigbaar dat de staat gerechtvaardigd is om haar te verplichten in leven te blijven, op grond van sociale verplichtingen. In een dergelijke situatie zouden we de vrouw slechts beschouwen als middel om haar kind groot te brengen en wordt er voorbij gegaan aan de persoonlijke waardigheid van de vrouw. Dit utilistische uitgangspunt van Mill staat dan ook haaks op de menselijke waardigheid die Kant tevens verdedigt in zijn deontologisch argument. Ondanks dat men vanuit maatschappelijk oogpunt van mening kan zijn dat de zelfdoding in dit geval immoreel is, rechtvaardigt dat nog niet dat daarmee anderen meer zeggenschap hebben over iemands leven dan zichzelf²⁶.

3.3 Samenvatting

Op basis van de inzichten die tegenwoordig gebruikelijk zijn, kan er een sterke nuance worden aangebracht op het standpunt van Kant, waardoor de moraliteit van zelfdoding beter verdedigbaar wordt. Zo kan naast de natuurlijke drang van mensen om in leven te blijven ook worden aangegeven dat mensen over een natuurlijke drang beschikken om pijn te vermijden. Dit biedt ruimte op moreel vlak voor mensen die een uitzichtloos bestaan kennen met pijn en zelfdoding verkiezen boven het lijden dat hen in het vooruitzicht ligt.

Met betrekking tot het utilistische standpunt valt op te merken men meer verantwoording ten overstaande van zichzelf heeft dan ten overstaande van anderen. Dit wordt afgeleid op basis van het uitgangspunt dat bij verplichte voortzetting op basis van maatschappelijke verplichtingen, een mens slechts wordt beschouwd als middel om aan deze verplichtingen te voldoen. Dit staat haaks op de

²⁵ Hierbij kan wel ter discussie staan of de zwangerschap volledig vrijwillig was, echter wordt er in dit argument wel uitgegaan van een bewuste keus tot kinderen, om een andere ethische discussie met betrekking tot ongewenste zwangerschappen en verantwoordelijkheden in deze te vermijden.

²⁶ Glover J. in *The Sanctity of Life*: "Direct objections to killing are those that relate to the person killed. Side-effects of killing are effects on people other than the one killed." (p. 266)

waardigheid van een mens zelf, zoals Kant reeds verdedigde in het deontologisch argument.

4 Moraliteit van hulp bij zelfdoding

Zoals eerder aangegeven is de moraliteit van hulp bij zelfdoding sterk verbonden aan de moraliteit van zelfdoding. Aangezien uit het vorig hoofdstuk is gebleken dat zelfdoding ook moreel aanvaardbaar kan zijn, leidt dat mogelijk ook tot de conclusie dat hulp bij zelfdoding op gelijke wijze aanvaardbaar kan zijn. Echter, het is de vraag of hulp bij zelfdoding ook betekent dat alle geboden hulp daadwerkelijk te rechtvaardigen is. Om invulling te kunnen geven aan deze vraag, zal de huidige discussie rondom de Nederlandse euthanasiewet worden geanalyseerd. Hieruit volgt meer duidelijkheid over de voorwaarden waardoor hulp bij zelfdoding moreel aanvaardbaar is.

4.1 Zelfdoding op verzoek

In het uiterste geval van hulp bij zelfdoding, verzoekt een persoon een ander om diens leven te beëindigen. In een dergelijke situatie is de persoon met de intentie tot zelfdoding uitsluitend verantwoordelijk voor het nemen van het besluit en niet (mede-)verantwoordelijk voor de uitvoering.

Binnen een verzoek tot hulp bij zelfdoding kan de hulpvrager zich mogelijk beroepen op het volenti-principe. Bij dit principe stemt iemand vrijwillig in met het uitvoeren van een risico volle handeling, waardoor degene die de risicovolle handeling uitvoert een vrijwaring ontvangt indien er sprake is van schadelijke resultaten. Hieronder vallen onder andere extreme vechtsporten en sadomasochisme, maar ook medische behandelingen en euthanasie. In het geval dat er sprake is van een verzoek tot hulp bij zelfdoding kan een hulpverlener zich dus beroepen op het volenti-principe. Echter, dit principe gaat volgens het Europees hof niet volledig op. Dit op gronde van lichamelijke integriteit en het feit dat ook het volenti-principe hier zo zijn grenzen in kent²⁷. Op basis van het recht op lichamelijke integriteit, volgt namelijk de plicht dat niemand inbreuk mag maken op andermans lichamelijke integriteit. Deze inperking in autonomie, kan volgens het Europees recht dan ook gerechtvaardigd worden door te stellen dat dergelijke vrijheid niet noodzakelijk is in een democratische samenleving²⁸. In verweer tegen de inperking van het volenti-principe merkt Govert den Hartogh op dat op basis van dit standpunt ook alle medische handelingen op juridisch drijfzand komen te staan. Een patiënt kan namelijk ook hoge risico's lopen op lichamelijk letsel bij het

²⁷ Den Hartogh, G. in *Het Europese Hof over hulp bij suicide*: "Dat het hof voor het recht op leven het Volentie-principe niet erkent, is eigenlijk geen nieuws." (p. 99)

²⁸ Den Hartogh, G. in *Het Europese Hof over hulp bij suicide*: "Zij claimden echter dat in de omstandigheden van dat geval inbreuk op de autonomie van de betrokkenen niet 'noodzakelijk in een democratische samenleving' is"

ondergaan van een medische behandeling²⁹. Echter wordt dit door het hof gepareerd door terug te vallen op zogenaamde “medische exceptie”. Hierbij mogen gekwalificeerde artsen met instemming van de cliënt en uit belang van de cliënt handelen om erger te voorkomen. Er wordt vanuit gegaan dat artsen in staat zijn om op basis van hun kennis en kwalificaties een inschatting te maken in datgene wat in het belang is van de cliënt en diens gezondheid. In tegenstelling tot leken kunnen de artsen het resultaat van hun handelingen overzien. Hiermee is deze uitzondering op het volenti-principe dan ook beter verdedigbaar.

De medische exceptie maakt tevens het uitgangspunt verdedigbaar dat uitsluitend artsen, binnen de huidige euthanasiewet, meer hulp bij zelfdoding mogen verlenen of deze zelfs volledig kunnen uitvoeren. Anderzijds volgt er wel een internationale discussie over het feit dat Nederlandse artsen de mogelijkheid hebben om het leven te beëindigen en hier mogelijk misbruik van maken. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat de Nederlandse artsen ook de gestelde zorgvuldigheidseisen weten te omzeilen³⁰. Om de kans op eventueel misbruik, bovenop alle zorgvuldigheidseisen, nog verder te verkleinen, zou in overweging genomen kunnen worden om zoveel mogelijk aan te sluiten bij het zelfbeschikkend vermogen van een patiënt. Dit zelfbeschikkend vermogen zou betekenen dat de cliënt de laatste handeling zelf uitvoert, zoals het innemen van medicatie of het open draaien van een infuus. Wanneer geen enkele andere vorm van hulp bij zelfdoding van mogelijk is, waarbij de persoon zelf de laatste handeling voltrekt, door bijvoorbeeld fysiek of psychisch onvermogen, kan als uitzondering een arts alsnog deze laatste handeling uitvoeren.

4.2 Samenvatting

Hulp bij zelfdoding is moreel verdedigbaar, maar uitsluitend onder de strikte voorwaarden dat het verzoek gehonoreerd wordt indien de hulpvrager beschikt over een duurzame intentie tot zelfdoding om pijn te vermijden. Aanvullend dient de verleende hulp altijd uit te gaan van het handelend vermogen van een hulpvrager. Hierdoor heeft de hulpvrager zelf de volledige verantwoordelijkheid om over de zelfdoding te beslissen en deze te voltrekken. In het uiterste geval, wanneer iemand fysiek of psychisch niet in staat is om zelfstandig het leven te beëindigen, dan is ook gerechtvaardigd dat dit door anderen in uitvoering wordt gebracht, waarbij tenminste aan alle eerdere zorgvuldigheidseisen zijn voldaan en de uitvoerende persoon ook met zekerheid bekwaam

²⁹ Den Hartogh, G. in *Het Europese Hof over hulp bij suicide*: “Als dit echter zou betekenen dat iedere handeling die resulteert in lichamelijk letsel boven het vastgestelde niveau, verboden zou zijn, ook als die handeling met instemming van de betrokkene wordt verricht, dan zou de medische beroepsuitoefening grotendeels onmogelijk worden.” (p. 100)

³⁰ Zie ook het interview met de Amerikaanse presidentskandidaat Rick Santorum, (via lifeleak, feb. 2012, URL: http://www.lifeleak.com/view?i=57a_1329591046)

is om de handeling uit te voeren.

5 Moet hulp bij zelfdoding verboden blijven?

Bij invoering van artikel 294 in het Wetboek van Strafrecht was het algemene uitgangspunt dat zelfdoding voldoende strafwaardige (immorele) elementen had om ook hulp bij zelfdoding te verbieden. Binnen de huidige samenleving is zelfdoding en hulp bij zelfdoding moreel verdedigbaar. Hierdoor kan mogelijk ook het verbod op hulp bij zelfdoding opnieuw geëvalueerd worden.

5.1 Legitiem ingrijpen door de overheid

Er kan worden gesteld dat de overheid als meest basale taak haar inwoners dient te beschermen en waar mogelijk een bijdrage dient te leveren aan het welzijn van haar burgers. Dit welzijn bestond vanuit Kantiaanse opvattingen voornamelijk uit de natuurlijke drang het leven voort te zetten. Hierdoor was het de taak van de overheid om ervoor te zorgen dat al het leven van haar burgers behouden bleef. Nu hier een nieuwe natuurlijke drang aan kan worden toegevoegd met betrekking tot het vermijden van pijn, speelt niet langer alleen het blindelings in leven houden van mensen een rol. Ook de kwaliteit van leven (en de afwezigheid van pijn) is van belang in datgene wat de overheid al dan niet verbiedt.

Er zijn situaties waarin iemand een tijdelijke doodswens heeft, bijvoorbeeld bij depressies. In een dergelijke situatie is er vaak geen sprake van een duurzame doodswens. De kans dat iemand later tot inkeer komt neemt af wanneer iedereen hulp zou kunnen bieden bij een kortstondig verzoek tot zelfdoding.

Het afwegen of een verbod op zelfdoding legitiem is, is zeer complex. Dit ligt voornamelijk aan de duurzaamheid van het verzoek tot zelfdoding. Om goed te kunnen vaststellen of een verzoek duurzaam is, is het van belang dat iemand bekend is met de prognose van de aandoening of beperking die het ongenoegen in het leven van iemand veroorzaakt. Aanvullend moet er voldoende inzicht zijn in de context van de hulpvragen en de medisch-wetenschappelijke ontwikkelingen om een goede afweging te kunnen maken, over de duurzaamheid van het verzoek tot zelfdoding. Het is onwaarschijnlijk dat deze inschatting zomaar door iedereen gemaakt kan worden. Om mensen met een verzoek op hulp bij zelfdoding te beschermen is een verbod dus gerechtvaardigd. Echter is het van belang dat op basis van de eerder beschreven morele afwegingen uitzonderingen worden gemaakt op dit verbod, zodat mensen met een duurzaam verzoek tot zelfdoding toch kunnen worden geholpen en zeker zijn van vakbekwame hulpverleners.

5.2 Samenvatting

Vanuit de taak van de overheid om haar burgers te beschermen, kan er worden gesteld dat het verbod op hulp bij zelfdoding gerechtvaardigd is. Het is namelijk niet bevorderlijk voor mensen wanneer een kortstondige intentie tot zelfdoding klakkeloos van hulp wordt voorzien. Echter is het belangrijk dat in het belang van mensen met een duurzaam verzoek tot zelfdoding, wel hulp wordt geboden. Daarom is het goed om uitzonderingsregels te benoemen, zodat goede, kwalitatieve hulpverlening kan worden geboden.

6 Conclusie

In deze scriptie is gebleken dat hulp bij zelfdoding moreel verdedigbaar is, indien iemand een vrijwillige intentie heeft tot zelfdoding om pijn te vermijden. Daarnaast dient er sprake te zijn van een duurzame intentie tot zelfdoding, om deze moreel aanvaardbaar te laten zijn.

Hulp bij zelfdoding is immoreel te noemen indien niet aan de bovengenoemde criteria van vrijwilligheid en duurzaamheid wordt voldaan. Wanneer iemand bijvoorbeeld aan een depressie leidt, is de intentie tot zelfdoding verbonden aan het ziektebeeld. Wanneer de ziekte wordt genezen verdwijnt tevens de intentie tot zelfdoding, waardoor er geen sprake is van een duurzaam verzoek. Een dergelijke situatie rechtvaardigt eventuele restricties vanuit de overheid om zo iemand tijdelijk tegen zichzelf in bescherming te nemen.

Euthanasie is de enige uitzondering op het verbod op hulp bij zelfdoding in Nederland. Om een verzoek tot euthanasie of hulp bij zelfdoding te kunnen honoreren, dient een arts ervan overtuigd te zijn dat er sprake is van ondraaglijk en uitzichtloos lijden. Uiteraard dient een arts ook de andere vijf zorgvuldigheidseisen in acht te nemen. Afgezien van de noodzaak dat het verzoek tot zelfdoding vrijwillig moet zijn, vormt het genoemde criterium over ondraaglijk en uitzichtloos lijden een belangrijk discussiepunt in de moraliteit van hulp bij zelfdoding. Een arts kan namelijk een verzoek tot euthanasie afwijzen op het moment dat de arts niet ervan overtuigd is dat er sprake is van ondraaglijk lijden. De patiënt kan dan echter zelf wel de overtuiging hebben dat er sprake is van ondraaglijk lijden. De pijnervaring en het leed dat hiermee gepaard gaat is namelijk altijd een subjectief gegeven. Wanneer een arts niet dezelfde overtuiging heeft als zijn patiënt, wordt een patiënt onrechtvaardig in diens handelingsvrijheid gekrenkt. Concluderend biedt de huidige euthanasie wet een te beperkte ruimte voor hulp bij zelfdoding. Met behulp van de drie initiatieven (zoals beschreven in de inleiding) kan er geanalyseerd worden welke van deze drie het beste past

bij moreel aanvaardbare hulp bij zelfdoding.

6.1 Afweging tussen initiatieven

[A] Het eerste initiatief dat werd benoemd, was de levenseindekliniek. De werkzaamheden van deze kliniek bevinden zich allemaal volledig binnen de huidige euthanasiewet. Indien een verzoek tot euthanasie van een patiënt door hun eigen arts is afgewezen, biedt de kliniek de patiënt een extra mogelijkheid om de huidige situatie opnieuw te evalueren. Aangezien dit initiatief zich begeeft binnen de wettelijke kaders, is zij daarmee tevens gebonden aan de bezwaren op de euthanasiewet die zijn benoemd in de vorige alinea. Ondanks dat mensen een extra evaluatie mogelijkheid krijgen aangeboden van hun situatie, blijft iedereen wel afhankelijk van de beoordeling van de arts en diens overtuiging van het ondraaglijk lijden bij de patiënt.

[B] Het tweede initiatief was het wetsvoorstel van de groep 'Uit vrije wil'. In dit voorstel is het criterium van ondraaglijk lijden komen te vervallen. Bij een verzoek tot hulp bij zelfdoding is het echter van belang dat er, net als binnen de euthanasiewet, sprake is van een vrijwillig, weloverwogen en duurzaam verzoek tot hulp bij zelfdoding. Binnen dit initiatief is de besluitvorming rondom het al dan niet inwilligen van een verzoek tot hulp bij zelfdoding niet alleen voorbehouden aan artsen, maar ook aan stervenshulpverleners. Ook bij dit initiatief wordt er niet aan ontkomen dat men gebonden is aan het oordeel van een professionele hulpverlener. Er kan dan ook gesteld worden dat een oordeel van een professionele hulpverlener gerechtvaardigd is, om zo mensen met een niet duurzame intentie tot zelfdoding tegen zichzelf te beschermen. Enkele andere voorwaarden die de initiatiefgroep 'Uit vrije wil' toevoegt aan het wetsvoorstel, zijn wellicht minder makkelijk te verdedigen. Zo wordt als voorwaarde toegevoegd dat mensen minstens 70 jaar moeten zijn om in aanmerking te komen voor hulp bij zelfdoding. De vraag is echter waarom de uitzonderingsregel niet op zou kunnen gaan voor mensen onder de gestelde leeftijdsgrens. De leeftijdsgrens wordt niet in de MvT toegelicht, maar is mogelijk wel verdedigbaar. Zo kan gemotiveerd worden dat men statistisch gezien vanaf 70 jaar een sterke toename in zorgbehoefte ziet³¹ en daaruit afgeleid kan worden dat dit gepaard zal gaan met de nodige ongenoegens en de onwaarschijnlijkheid dat er verbetering plaatsvindt tijdens de resterende tijd dat zij in leven zijn. De gestelde leeftijdsgrens maakt het voor de hulpverleners makkelijker om in te schatten of een verzoek duurzaam is. De kans op verbetering is namelijk over een beperkte tijdspanne makkelijker in te schatten. De initiatiefgroep stelt naast de leeftijdsgrens nog enkele voorwaarden aan de werkzaamheden van de stervenshulpverleners. De hulpverleners dienen bijvoorbeeld aanwezig te

³¹ Bron: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/gezondheid-welzijn/cijfers/extra/resterende-gezonde-levensverwachting.htm>

zijn op het moment dat iemand de dodelijke dosis medicatie tot zich neemt. Op deze wijze wordt mogelijk voorkomen dat de medicatie voor andere doeleinde wordt bewaard. Echter, kan deze verplichte aanwezigheid van hulpverleners de mensen inperken in de vrijheid waarmee het moment en de locatie worden gekozen om het leven te beëindigen. Hierdoor ontstaat het risico dat de zelfgekozen dood toch minder onder eigen regie wordt uitgevoerd, dan dat men op voorhand eigenlijk had beoogd met dit initiatief.

[C] Het derde en laatste alternatief is het standpunt van Ton Vink. Hierbij is het uitgangspunt van Vink dat er volledig naar de zelfbeschikking van een persoon gehandeld moet worden. Concreet zou dit inhouden dat het verbod op hulp bij zelfdoding komt te vervallen. Hierdoor kan iemand naar eigen wens het leven beëindigen en hier zonder belemmering hulp van anderen inschakelen. Echter, hierdoor bestaat de kans dat het taboe rond zelfmoord verdwijnt en mensen makkelijker hulp inschakelen bij depressiviteit. Vink beoogt in de hulpverlening een belangrijke rol voor de consulenten van stichting de Einder, waar hij zelf lid van is. Echter, de vrijstelling van hulp bij zelfdoding leidt er niet per definitie toe dat men ook daadwerkelijk een beroep doet op een consulent, die altijd handelt uit het belang van de cliënt. Zo bestaat de kans dat pseudo-hulpverleners zich aandienen, die met name handelen uit winstbejag. Hiermee neemt de kans toe dat mensen met een tijdelijke doodswens deze per direct gehonoreerd te zien. Om deze groep voor zichzelf te beschermen, is het goed verdedigbaar om toch enige restricties aan te houden met betrekking tot het aanbieden van hulp bij zelfdoding.

Concluderend kan gesteld worden dat de huidige euthanasiewet onvoldoende ruimte biedt voor alle moreel aanvaardbare verzoeken tot hulp bij zelfdoding. Op basis hiervan kan gesteld worden dat het alternatief dat de levensseinde kliniek biedt ook niet toereikend is, aangezien deze handelen binnen de huidige wettelijke kaders. Verder lijkt enige controle op de duurzaamheid van het verzoek tot zelfdoding wel gerechtvaardigd. Hiermee kan geconcludeerd worden dat het standpunt van Ton Vink te veel ruimte laat voor hulpvragen die niet moreel verantwoord zijn. Uiteindelijk kan gesteld worden dat het wetsvoorstel van de initiatiefgroep 'Uit vrije wil' het beste aansluit bij de gestelde voorwaarden. Wel dient hierin opgemerkt te worden dat ook binnen dit initiatief nog kritisch gekeken dient te worden of de gestelde voorwaarden wel allemaal te rechtvaardigen zijn.

Bronnen:

1. Brassington, Iain. "Killing People: What Kant Could Have Said about Suicide and Euthanasia but Did Not" in *Journal of Medical Ethics*, Vol. 32, No 10 (BMJ Publishing Group, 2006) p. 571-574, URL: <http://www.jstor.org/stable/27719717>
2. Dantzig, A van. "Autonomie is een illusie" in *Weldoen op contract*, F. Kortman en G. den Hartogh (Van Gorcum, Assen, 2000)
3. Glover, Jonathan. "The Sanctity of Life in *Bioethics*, 2nd edition, ed. H. Kuhse and P. Singer (Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 2006)
4. Harris, John. "The Value of Life" in *Bioethics*, 2nd edition, ed. H. Kuhse and P. Singer (Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 2006)
5. Hartogh, Govert den. "Als de dood een vriend wordt" in *Uit Vrije Wil*, Peters, J. en Sutorius E. (Uitgeverij Boom, Amsterdam 2011)
6. Hartogh, Govert den. "Het Europese Hof over hulp bij suïcide" in *Ars Aequi*, 52 (2003) p. 96-104
7. Hoge Raad Hilarius (2008), LJN: BC4463; Rechtbank Alkmaar LJN: AU7519; Hof Amsterdam LJN: AY7270
8. Hoge Raad Muns (2005), LJN: AR8225; Rechtbank Groningen, LJN: AF7260; Hof Leeuwarden LJN: AL8866
9. Hirsch, Samuel J. *Hulp En Aanzetting Tot Zelfmoord* (Uitgeverij D. Mijs, Tiel 1882)
10. Hume, David. "Of Suicide" in *Essays, Moral, Political, and Literary*, ed. E. Miller (Liberty Fund Inc, Indianapolis, 1987) URL: <http://www.econlib.org/library/LFBooks/Hume/hmMPL48.html>
11. Kant, Immanuel. *The Metaphysics of Morals*, trans. M. Gregor, 15th printing (Cambridge University Press, Cambridge, 2011)
12. Meulebelt, Jan. "Moeten leven of mogen sterven" in *Medisch Contact*, 66 nr. 10 (2011) p. 612-614
13. Mill, John. S. *On Liberty* (Dover Publications Inc, New York, 2002)
14. Schemers, M. "Een pleidooi voor autonomie" in *Weldoen op contract*, F. Kortman en G. den Hartogh (Van Gorcum, Assen, 2000)
15. Tweede Kamer, vergaderjaar 2002-2003, Aanhangsel Handeling nr. 1067, 1143, 1543 en 1544
16. Tweede Kamer, vergaderjaar 1998-1999, 29 691 nrs. 1 - 2; Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding; Memorie van toelichting
17. Velleman, David J. "A Right of Self-Termination?" in *Ethics*, Vol. 109, No. 3 (The University of Chicago Press, Chicago, 1999) p. 606-628, URL: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/233924>
18. Vink, Ton. "Juridisch moralisme: art. 294 Sr of de overheid als zedenmeester" in *Filosofie & Praktijk*, Jaargang 30, n. 6 (Uitgeverij DAMON, Budel, 2009) p. 24-38
19. Vink, Ton. *Zelfeuthanasie* (Uitgeverij DAMON, Budel, 2013)
20. ZonMw, *Tweede evaluatie Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding* (Den Haag, 2012)